

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

КАФЕДРА КЛІНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

РОБОЧА ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Нові концепції психології розвитку

Освітній рівень	<u>II (магістерського) рівня вищої освіти</u> (назва рівня вищої освіти)
Галузь знань	<u>C Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини</u> (шифр і назва галузі знань)
Спеціальність	<u>S4 Психологія</u> (код й найменування спеціальності)
Освітня програма	<u>Клінічна психологія</u>

Розробник: Едуард КРАЙНІКОВ, канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри клінічної психології

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри

клінічної психології

протокол № 10 від 23 червня 2025 року

Завідувач кафедри

(підпис)

Ірина ЛИСЕНКО
(ім'я та прізвище)

Схвалено гарантом освітньої програми Клінічна психологія

Гарант ОП

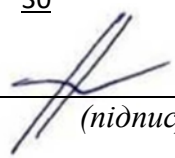

(підпис)

Ірина ЛИСЕНКО
(ім'я та прізвище)

Розглянуто на засіданні Ради якості вищої освіти

протокол № 5 від 30 червня 2025 року

Голова РЯВО

(підпис)

Наталія ЗАВ'ЯЗКІНА
(ім'я та прізвище)

ВСТУП

Робоча програма освітнього компонента «Нові концепції в психології розвитку» розроблена на основі методичних рекомендацій до розроблення і оформлення робочої програми освітнього компонента, затвердженої Вченою Радою Київського інституту сучасної психології та психотерапії від 22 лютого 2024 року, протокол №7.

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робочу програму освітнього компонента «Нові концепції в психології розвитку» складено відповідно до освітньо-професійної програми «Клінічна психологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності С4 Психологія.

Статус освітнього компонента – обов’язкова.

Обсяг освітнього компонента – 4 кредити ЄКТС.

Семестровий контроль – екзамен

Мета та завдання освітнього компонента.

Мета дисципліни «Нові концепції в психології розвитку» – забезпечити загальну теоретичну підготовку майбутніх фахівців-психологів, яка слугуватиме підґрунтям для їх подальшої викладацької та практичної діяльності, сформуванню в студентів цілісного уявлення про закономірності психічного розвитку людини та психологічні особливості кожного вікового періоду. Програма дисципліни вміщує теоретичні проблеми розвитку та розкриває зміст стадій онтогенезу. Особлива увага приділяється специфіці психологічної роботи із окремими віковими категоріями.

Успішно опанувавши дисципліну «Нові концепції в психології розвитку», студенти будуть: знати специфіку дитинства та його культурну й історичну відносність; класифікацію методів вікової психології; історичний розвиток основних ідей вікової психології; засадничі положення перинатальної психології; зміст та специфіку онтогенетичного розвитку людини; психологічний зміст криз дорослого віку; вміти орієнтуватися у розмаїтті теорій вікової психології як наукової дисципліни; розробляти дизайн експериментів та емпіричних досліджень з проблем психічного розвитку в онтогенезі; визначати рівень готовності дитини до шкільного навчання; визначати причини труднощів у шкільному навчанні; визначати доцільність застосування технік та прийомів тієї чи іншої методологічної парадигми при роботі з проблемною дитиною; застосовувати отримані знання при психологічному консультуванні клієнтів різних вікових когорт; застосовувати до кожного періоду онтогенезу положення теорій, що описують закономірності вікового розвитку.

Компетентності здобувачів освітньої програми, що формуються в результаті засвоєння освітнього компонента

Код	Зміст компетентності
Інтегральна компетентність	
ІК1	Здатність вирішувати складні завдання і проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у сфері клінічної психології, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог.
Загальні компетентності	
ЗК 1	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
ЗК 3	Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК 4 ЗК 6	Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
Фахові компетентності	
СК 1	Здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та / або практики.
СК5	Здатність організовувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення у сфері психології.
СК 6	Здатність ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах.
СК 8	Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію.
СК 9	Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.
СК 11	Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.
СК 13	Формулювати дослідницькі завдання у проблемному полі психологічної діагностики, вміти їх розв'язувати із застосуванням сучасних наукових методів.
СК15.	Демонструвати розуміння закономірностей функціонування психіки у нормі та патології у контексті визначення та розв'язання професійних завдань.

Програмні результати здобувачів освітньої програми, що формуються в результаті засвоєння освітнього компоненту

Код	Програмні результати
ПР 1	Здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.
ПР 4	Робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій.
ПР 6	Розробляти просвітницькі матеріали та освітні програми, впроваджувати їх, отримувати зворотній зв'язок, оцінювати якість.
ПР8	Оцінювати ступінь складності завдань діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації.
ПР9	Вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності.
ПР10	Здійснювати аналітичний пошук відповідної до сформульованої проблеми наукової інформації та оцінювати її за критеріями адекватності.
ПР11	Здійснювати адаптацію та модифікацію існуючих наукових підходів і методів до конкретних ситуацій професійної діяльності.
ПР12	ПР, визначені Інститутом: Розробляти стратегії клініко-психологічного дослідження з врахуванням специфіки об'єкта дослідження та доступних сучасних дослідницьких методів.
ПР13	Розробляти критерії та показники ефективності професійної діяльності, намагатися застосовувати їх при розв'язанні фахових завдань, надавати поради щодо забезпечення якості клініко-психологічних послуг.
ПР14	Розробляти програми психопрофілактичних та просвітницьких заходів у клініко- психологічній сфері.

2. ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Структура освітнього компонента

№ теми	Назва розділів і тем	Кількість годин					
		Всього	Аудит.	у тому числі			
				Лекції	Прак.	Прак. конт. зан.	С.р.
1	Феномен дитинства. Методи дослідження розвитку.	9,5	2,5	2	0,5		7
2	Історія ідей психології розвитку. Початок наукового етапу.	9,5	2,5	2	0,5		7
3	Нормативний підхід в психології розвитку та проблеми вимірювання інтелекту дитини.	9,5	2,5	2	0,5		7
4	Психоаналітична традиція про розвиток дитини.	9,5	2,5	2	0,5		7
5	Теорія захисних механізмів та проєктивна діагностика.	10,5	3,5	2	0,5	1	7
6	Цілісний життєвий шлях в епігенетичній теорії Е.Еріксона.	9,5	2,5	2	0,5		7
7	Еволюційний підхід до розвитку дитини.	9,5	2,5	2	0,5		7
8	Феноменологія аутизму та шпиталізму.	7,5	2,5	2	0,5		7
9	Теорії наочіння про розвиток в онтогенезі.	10,5	3,5	2	0,5	1	7
10	Генетична епістемологія Ж.Піаже про когнітивний розвиток.	9,5	2,5	2	0,5		7
11	Підходи до морального розвитку в онтогенезі.	12,5	4,5	4	0,5		8
12	Культурно-історичний підхід Л.Виготського: сучасні візії.	10,5		2	0,5		8
Всього годин		120	34	26	6	2	86

Зміст лекцій

1. Феномен дитинства. Методи дослідження розвитку

Ставлення до дитинства у сучасному та в середньовічному суспільстві; етапи розвитку дитячого костюму; «подовження дитинства» як тренд сьогодення. Організаційні методи, дизайни експериментальних планів та специфічні загрози валідності при використанні кожного з них;

методи отримання даних (спостереження, інтерв'ю та експеримент); біографічні та близнюкові методи.

2. Історія ідей психології розвитку. Початок наукового етапу

Висвітлюється еволюція уявлень про розвиток дитини від філософських і педагогічних концепцій до формування наукової психології розвитку. Іонійська філософія та ідеї про взаємозв'язок усього з усім та цифрового символізму; Сократ та його учень Платон; метафора печери; полеміка з Аристотелем. Окрема увага приділяється роботам Ч. Дарвіна, В. Прейєра, С. Холла як засновників емпіричного та експериментального вивчення дитинства.

3. Нормативний підхід в психології розвитку та проблеми вимірювання інтелекту дитини

А. Л. Гезелл та здобутки його школи. Шкільна реформа у Франції та перший тест інтелекту. Л. Термен та вдосконалення психометрики. IQ відносного та девіантного типів. Д. Векслер та його тести інтелекту.

4. Психоаналітична традиція про розвиток дитини

Розглядаються основні положення психоаналізу щодо дитячого розвитку: роль несвідомого, раннього досвіду та міжособистісних відносин. Аналізуються психосексуальні стадії розвитку за З. Фройдом та їхній вплив на формування особистості.

5. Теорія захисних механізмів та проєктивна діагностика

Описуються психологічні захисні механізми як способи адаптації особистості до внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Розкриваються принципи проєктивної діагностики (тест Роршаха, ТАТ, дитячі малюнкові методики) та їх застосування у вивченні емоційного й особистісного розвитку дитини.

6. Цілісний життєвий шлях в епігенетичній теорії Е. Еріксона

Розглядається епігенетична концепція розвитку особистості, що охоплює весь життєвий цикл людини. Аналізуються вісім психосоціальних криз, їх зміст і значення для формування ідентичності, з акцентом на дитячі та підліткові етапи.

7. Еволюційний підхід до розвитку дитини

Висвітлюється розвиток дитини з позицій еволюційної психології: адаптивна функція поведінки, роль спадковості та середовища. Аналізуються вроджені механізми, чутливі періоди та значення ранніх форм взаємодії з дорослими. Погляди Р. Докінза та сучасна біологія поведінки. Етологія К. Лоренца та феномен імпринтингу. Експерименти Г. Гарлоу з материнської депривації. Дж. Боулбі та феномен прив'язаності; реакції дитини на сепарацію від матері; стадії розвитку прив'язаності; стилі прив'язаності за М. Ейнсворт.

8. Феноменологія аутизму та шпиталізму

Розкриваються психологічні особливості аутизму як порушення соціальної взаємодії, комунікації та емоційної сфери. Аналізується феномен шпиталізму як наслідок емоційної депривації в ранньому дитинстві та його вплив на психічний розвиток. Симптоматика синдромів Каннера та Аспергера. Підходи до класифікації. Б. Беттельгейм та психоаналітична терапія аутизму. Сучасні погляди.

9. Теорії навчіння про розвиток в онтогенезі

Феномен навчіння в психології. Відмінності між класичним та оперантним обумовленням. Закони обумовлення Е.Л. Торндайка. Поведінкові техніки в сучасній психотерапії. Умови навчання шляхом спостереження; навчання агресії в експерименті з лялькою Бо-Бо; еволюційне значення агресії та феномен інсайту.

10. Генетична епістемологія Ж. Піаже про когнітивний розвиток

Висвітлюється теорія стадій когнітивного розвитку Ж. Піаже, механізми асиміляції та акомодатії. Аналізуються особливості мислення дитини на сенсомоторній, доопераційній, конкретно- та формально-операційній стадіях.

11. Підходи до морального розвитку в онтогенезі

Розглядаються основні концепції морального розвитку (Ж. Піаже, Л. Колберг, К. Гілліган). Аналізується становлення моральних суджень, цінностей і відповідальності в дитячому та підлітковому віці.

12. Культурно-історичний підхід Л. Виготського: сучасні візії

Розкривається культурно-історична концепція розвитку психіки, роль соціальної взаємодії, мови та навчання. Аналізуються поняття зони найближчого розвитку, інтеріоризації та їх сучасні інтерпретації в освіті й психологічній практиці.

Практичні завдання до тем курсу

Практичні завдання оцінюються у 10 балів кожне.

1. Тема: Психологія розвитку: методи досліджень та приклади дизайну класичних експериментів

Завдання. У форматі реферативного дослідження проаналізувати розмаїття методів психології розвитку, які її відрізняють з-поміж інших галузей психологічної науки. Навести приклади дизайну класичних експериментів.

Рекомендації до виконання: у довільній формі потрібно розкрити питання шляхом аналізу кількох літературних джерел та співставлення точок зору різних авторів. Відповідь оформіть у документ формату Word/PDF, обсягом 10 ст.

2. Тема: Підходи до оцінювання інтелекту дитини: історія, парадигми, проблеми, методики тощо

Завдання. У форматі реферативного дослідження проаналізувати підходи до оцінювання інтелекту дитини: історія, парадигми, проблеми, методики тощо.

Рекомендації до виконання: у довільній формі потрібно розкрити питання шляхом аналізу кількох літературних джерел та співставлення точок зору різних авторів. Відповідь оформіть у документ формату Word/PDF, обсягом 10 ст.

3. Тема: Теорії еволюційної психології. Історія і сучасність

Завдання. У форматі реферативного дослідження проаналізувати розмаїття теорій еволюційної психології, її історію та сучасність.

Рекомендації до виконання: у довільній формі потрібно розкрити питання шляхом аналізу кількох літературних джерел та співставлення точок зору різних авторів. Відповідь оформіть у документ формату Word/PDF, обсягом 10 ст.

4. Тема: Розмаїття теорій навчання та їхній розвиток

Завдання. У форматі реферативного дослідження проаналізувати розмаїття теорій навчання, їхній розвиток від початку ХХ століття до сьогодення.

Рекомендації до виконання: у довільній формі потрібно розкрити питання шляхом аналізу кількох літературних джерел та співставлення точок зору різних авторів. Відповідь оформіть у документ формату Word/PDF, обсягом 10 ст.

5. Тема: Теоретичні засади та здобутки Женевської школи генетичної епістемології. Напрями її критики у сучасній науці

Завдання. У форматі реферативного дослідження проаналізувати теоретичні засади та здобутки Женевської школи генетичної епістемології, напрями її критики у сучасній науці.

Рекомендації до виконання: у довільній формі потрібно розкрити питання шляхом аналізу кількох літературних джерел та співставлення точок зору різних авторів. Відповідь оформіть у документ формату Word/PDF, обсягом 10 ст.

6. Тема: Феномен моральної сфери та її розвиток в онтогенезі. Класичні і сучасні теорії

Завдання. У форматі реферативного дослідження проаналізувати феномен моральної сфери та її розвитку в онтогенезі, класичні та сучасні теорії та експерименти.

Рекомендації до виконання: у довільній формі потрібно розкрити питання шляхом аналізу кількох літературних джерел та співставлення точок зору різних авторів. Відповідь оформіть у документ формату Word/PDF, обсягом 10 ст.

Завдання для самостійної роботи

1. Навести приклади ставлення до дитини та дитинства в різних соціально-історичних та культурних контекстах.

2. Проаналізувати загрози валідності у випадку використання трьох різних дизайнів дослідження у галузі психології розвитку: лонгітюдного, поперечних зрізів та когортно-послідовного.

3. Проаналізувати витоки сучасних ідей психології розвитку в історико-культурній перспективі.

4. Простежити вплив іонійської ідеї про взаємозв'язок усього з усім на закон рекапітуляції Е. Гекеля та біогенетичну теорію Г.С. Голла.

5. Навести перелік здобутків педології; проаналізувати причини її розгрому.

6. Проаналізувати вплив педагогіки вільного виховання Ж.-Ж. Руссо на сучасне виховання дитини.
7. Проаналізувати вплив нормативного підходу на класичні та сучасні тести інтелекту.
8. Проаналізувати вплив класичного психоаналізу на сучасні психодинамічні підходи.
9. Порівняти теорію захисних механізмів із сучасною теорією копінг-механізмів.
10. Вплив класичного психоаналізу на теорію стадій епігенетичного розвитку Е. Еріксона, її подальший розвиток.
11. Вивчити розмаїття підходів класичної та сучасної еволюційної психології.
12. Феномен дитячого аутизму: класичні теорії та сучасні підходи.
13. Від класичного до оперантного обумовлення: застосування законів навчання сучасною психологією та бізнесом.
14. Проаналізувати розмаїття підходів до феномену навчання.
15. Полеміка навколо стадії когнітивного розвитку: класичні експерименти та сучасна критика.
16. Моральний розвиток в онтогенезі: класичні теорії та сучасні підходи.
17. Основні положення полеміки Л. Виготського та Ж. Піаже: висновки для системи сучасної освіти.

3. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Технічні засоби та обладнання: комп'ютерні (комп'ютери, планшети).

Програмне забезпечення: системне ПЗ (операційні системи, драйвери), освітні та комунікативні платформи.

4. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Курс буде викладений у формі лекцій (26 год.), практичних (6 год.) та практичних контактних занять (2 год.), організації самостійної роботи студентів (86 год.).

Під час викладання дисципліни використовуються наступні методи навчання: словесні (лекція, пояснення), наочні (ілюстрація, демонстрація), практичні (аналіз кейсів, виконання індивідуальних практичних завдань).

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Контрольний тест: спрямований на перевірку знання проблематики розладів психічної діяльності; основних понять, теорій та закономірностей, що складають категоріальний апарат патопсихології

Індивідуальна практична робота: спрямована на набуття навичок до самостійної дослідної роботи по тематиці курсу; сприяє закріпленню теоретичного матеріалу та науковотворчим розвідкам з вмінням надавати аналіз з зазначеної проблематики.

Практичні контактні: спрямовані на обговорення важливих проблем практичного спрямування та набуття відповідних навичок по тематиці курсу. Проводяться у форматі групового обговорення та дискусії

Самостійна робота: спрямована на самостійне опрацювання та закріплення теоретичного матеріалу по тематиці курсу.

Форма підсумкового семестрового контролю – залік проводиться в тестовому форматі. Максимальна сума балів за тести – 40 балів.

Тестове завдання включає двадцять тестових запитань, відповідно до яких здобувач може отримати по два бали за кожну правильну відповідь. Максимальна оцінка за виконання тестового завдання – сорок балів.

Оцінювання окремих видів навчальної роботи

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Кількість балів	Максимальна кількість балів (сумарна)
Виконання умов академічної дисципліни	60	60
Залік	40	40
		100

Умова допуску до заліку: мінімальна кількість балів при виконанні умов академічної дисципліни – 34 бали

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Для оцінювання результатів навчання застосовується 100-бальна шкала оцінювання.

Сума балів	Оцінка ECTS	Національна оцінка	
		Екзамен	Залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)	
74-81	C	Добре (в загальному правильна робота з певною кількістю грубих помилок)	
64-73	D	Задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)	
60-63	E	Задовільно (задовольняє мінімальні критерії)	
35-59	FX	Незадовільно (із можливістю повторного складання)	не зараховано
1-34	F	Незадовільно (із обов'язковим повторним вивченням дисципліни)	

6. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Дитинство як соціокультурний і психологічний феномен: сучасні підходи до розуміння розвитку дитини.
2. Основні методи дослідження психічного розвитку: можливості, обмеження, етичні проблеми.

3. Еволюція ідей психології розвитку: перехід від філософських уявлень до наукових концепцій.
4. Нормативний підхід у психології розвитку: його переваги та критика в сучасній науці.
5. Проблеми вимірювання інтелекту дитини в контексті культурної та індивідуальної варіативності.
6. Психоаналітична концепція розвитку дитини: значення раннього досвіду та несвідомих процесів.
7. Теорія психологічних захисних механізмів: роль у розвитку особистості дитини.
8. Проективні методи в дослідженні дитячого розвитку: можливості та обмеження застосування.
9. Епігенетична теорія розвитку Е. Еріксона: ідея цілісного життєвого шляху.
10. Психосоціальні кризи дитинства та підліткового віку в теорії Е. Еріксона.
11. Еволюційний підхід до розвитку дитини: адаптивні функції поведінки.
12. Співвідношення спадковості та середовища в сучасних концепціях розвитку.
13. Феномен аутизму: сучасні психологічні та міждисциплінарні інтерпретації.
14. Шпиталізм як форма деприваційного порушення розвитку: психологічні наслідки та профілактика.
15. Теорії наочіння про розвиток в онтогенезі: класичне, оперантне та соціальне наочіння.
16. Соціально-когнітивна теорія А. Бандури та її значення для розуміння розвитку дитини.
17. Генетична епістемологія Ж. Піаже: основні положення та стадії когнітивного розвитку.
18. Критика та сучасне переосмислення теорії Ж. Піаже.
19. Підходи до морального розвитку в онтогенезі: концепції Ж. Піаже та Л. Колберга.
20. Етика турботи та альтернативні моделі морального розвитку (К. Гілліган).
21. Культурно-історичний підхід Л. Виготського: ключові поняття та ідеї.
22. Зона найближчого розвитку та її значення для навчання і розвитку дитини.
23. Роль мови та знакових систем у психічному розвитку в контексті культурно-історичного підходу.
24. Біоекологічна модель розвитку У. Бронфенбреннера як сучасна системна концепція.
25. Інтегративні та міждисциплінарні підходи в сучасній психології розвитку.
26. Співвідношення класичних теорій і нових концепцій психології розвитку.
27. Психологія розвитку в умовах соціальних криз і трансформацій сучасного суспільства.

7. ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ, РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЛЯ ОСВОЄННЯ КУРСУ:

Основні (базові):

1. Докінз Р. Егоїстичний ген. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 540 с.
2. Крайніков Е. Психологія розвитку: словник-довідник. Київ: Арістей, 2004. 260 с.
3. Свааб Д. Ми — це наш мозок. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
4. Bowlby, J. Attachment and loss. Random House, 1998.
5. Berck L.E. Child Development. Pearson, 2012. 820 p.
6. Craig, G. & Baucum, D. Human development. NJ: Prentice-Hall, 2002. 718 p.
7. Craine, W. Theories of development concepts and application. Taylor and Francis, 2015.
8. Miller, S.A. Developmental research methods. Sage Publications, Inc., 2007. 416 p.
9. Newcomb, N. Child Development: Change over Time. Harpercollins College Div., 1996.
10. Palmer, J.A. & Palmer, L.K. Evolutionary psychology: the ultimate origins of human behavior. Pearson, 2001. 336 p.
11. Pervin, L.A. & John, O.P. Personality. Theory and research. NJ: Wiley, 2005. 618 p.

Додаткові:

1. Дитяча психіатрія / За ред. Г.М. Кожиної, В.Д. Мішієва. Київ: ВСВ «Медицина», 2014. 376 с.
2. Крайніков Е.В. Геронтологія: словник-довідник. Київ: Видавець Паливода А.В., 2010. 352 с.
3. Крайніков Е.В. Геронтопсихологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавництво Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2018. 232 с.
4. Платон. Держава. Апріорі, 2021. 464 с.
5. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Навчальна книга — Богдан, 2021. 552 с.
6. Aries, P. Centuries of childhood: A social history of family life. Vintage, 1965. 448 p.
7. Bandura, A. Social learning theory. Prentice-Hall, 1976. 256 p.
8. Bettelheim, B. The empty fortress: Infantile autism and the birth of the self. Free Press, 1972. 496 p.
9. Borba, M. No more misbehavin': 38 difficult behaviors and how to stop them. Wiley, 2003. 338 p.
10. Chamberlain, D. The mind for your newborn baby. North Atlantic Books, 1998. 272 p.
11. Cherry, K. Alfred Binet and the History of IQ Testing. [Electronic resource] Access code: <https://www.verywellmind.com/history-of-intelligence-testing-2795581>
12. Gesell, A.L. The Paradox of Nature and Nurture // Developmental Psychology 28(3). Pp. 368–380. DOI: 10.1037/0012-1649.28.3.368
13. Locke, J. An essay concerning human understanding: With thoughts on the conduct of the understanding. Oxford University Press, 2008. 576 p.
14. Lorenz, K. On aggression. Harper Paperbacks, 1974. 324 p.
15. Piaget, J. The Moral Judgment of the Child. Creative Media Partners, 2015. 444 p.
16. Roussiau, J.-J. Emile, or on education. Hachette, 1979. 512 p.
17. The Cambridge companion to Vygotsky / Ed. by Daniels, H., Cole, M., & Wertsch, J.W. 476 p.
18. Winnicott, D.W. Home is where we start from. Penguin, 1990. 288 p.